

ՀԱՂԱՐՏ ԵՒ ՍՈՆԵՀԻՆ

Վ. Ա. Ն. Ք. Ե. Բ. Բ.

(967—1300).

ԳԼՈՒԽ Ա.

Հիմնարկութիւն եւ հաստատութիւն առաջ-
նորդութեան.

Հաղրատ և Սանահին վանքերի հիմնար-
կութեան մասին տարբեր տեղեկութիւններ
են տալիս մեզ թէ ժամանակակից և թէ յե-
տագայ պատմիչները յաճախ միմեանց անհա-
մապատասխան նոյն իսկ շատ մեծ թիւ են ար-
ձանագրութիւնների վկայութիւնները և եր-
բմե պարզելու փոխարէն՝ աւելի են բարդում
ինչոյրը: Յամենայն դէպս հիմք ընդունելով
Կիրակոս Գանձակեցու և Վարդանի այն տե-
ղեկութիւնը, թէ Ռոմանոս Ա. Կայսեր (911-
945) հալածանքից փախած կրօնաւորներն են
հիմնել Սանահինի սուրբ Աստուածածինը ու-
րիշ բազմաթիւ նշանաւոր վանքերի հետ որ-
պիսիք են՝ Կամրջաձոր, Կապոյտ քար, Գպրե-
վանք, Հոռոմոս և ինչ կարող ենք հաստատա-
պէս ասել, որ Սանահինը Հաղրատից առաջ է
հիմնած և անշուշտ մինչև 945 թուականը:
928-ից էլ առաջ հիմնուած լինել չէ կարող,
որովհետև դեպքը պատահել է Արաս արքայի
ժամանակ, որ դահ է բարձրացել 928-ին:

Սակայն այդ տեղեկութիւնը ինչքան էլ
կարևոր լինի չի կարելի համարել Սանահինի
հիմնարկութեան իսկական սկիզբն: Բիւզան-
դական կայսրի ձեռքից փախած կրօնաւորնե-
րը իրենց համար միայն ապաստանարան էին
լինել, առանց հարկաւ գուշակելու՝ թէ
ժամանակով այդ տեղը ահադին հռչակ պիտի
ստանայ և մեծ նշանակութիւն ունենայ Հա-
լոյ եկեղեցու պատմութեան որոշ շրջանի
համար:

Բայց անշուշտ այս կրօնաւորների հիմ-
նած աղքատիկ մենաստանն էր, որ Հայոց
ողորմած և բարեսէր զշտոյի՝ Աշոտ ողորմա-
ծի (951—977) կին Խոսրովանոյշ թագուհու
ուշքը գրաւեց և պատճառ դարձաւ շինելու
և աւելի ևս պայծառացնելու այդ երկու-
վանքերը, իւր որդոց՝ Ամբատի և Գուրգէնի

հոգւոյ փրկութեան համար: Այստեղ ևս
թուականների շփոթութիւն կայ մասնադիր-
ների մէջ: Ասողիկ, Վարդան, Մատթէոս Ուս-
հայեցի, Մինաս Համթեցի միաձայն վկայում
են, որ շինողն է Խոսրովանոյշ թագուհին:
Վերջին պատմադիրը մինչև անգամ շինու-
թեան թուականն է գնում՝ ՆԺ (410+551=
961): Տարբեր թուական է տալիս մեզ Հալ-
րատի սանիկը՝ Սամուէլ Անեցին. նա աւում
է ի ՆԺԶ (967) թուին Հայոց շինեցաւ Հալ-
րատ և Սանահին տաճն ամառ առաջ քան
զՀաղրատ ի Խոսրովանոյշ թագուհու չոյն՝ ի կո-
ջին Աշոտայ Նահնշահի (1100): Եւ ինչն Սա-
նահին հիմնարկութիւնը գնում է 957-ին:
Կիրակոս Գանձակեցին աւելի մեծ շփոթու-
թիւն է մացնում խնդրի մէջ. «Իբրև ետեւ
ասում է նա, Կիւրիկէ արքայ Բաղրատունեայ՝
որդի Դաւթի որդոյ Գերենկան, որ հիմնար-
կեաց զհռչակաւոր ուխտն Հաղրատոյ
(55). այսպիսով նա Հաղրատի հիմնարկու-
թիւնը գնում է ԺԱ դարում, որ ի հօրիկ
աներեւ տխու է, քանի որ այդ ժամանակ
Հաղրատը արդէն ծաղկած դրութեան մէջ
էր: Կիրակոսի վկայութիւնը անշուշտ վերա-
բերում է Հաղրատում յետագայ ժամանակ-
ները շինուած բազմաթիւ մատուռներից մե-
կին, որով Կիրակոսի մէջ տեղ բերած շփո-
թութիւնը ինքն իրեն վերանում է:

Մի ուրիշ շփոթութիւն է մացնում
Հաղրատի կաթմուղիկէ եկեղեցու հիւսիսային
պատի լուսամուտից վերև եղած հետեւալ
արձանադրութիւնը. «Ի թուին Հայոց ՆԺ
(991) ես Սիմէոն հայր և Տիրանուն երէց շի-
նեցաք զեկեղեցիս փրկութեան Սմբատայ՝ և
Գուրգէնայ : Հայր Սիմէոն Հաղրատի վա-
նահայրն է, իսկ Տիրանուն երէցը՝ միաբան
պէտք է ենթադրել, որ Խոսրովանոյշ թագու-
հու կենդանութեան ժամանակ բոլորովին վեր-
ջացած չէր չէնք և միայն 991-ին վերոյիշեալ
անձանց հսկողութեամբ աւարտուել է:

Այս մի քանի խառն տեղեկութիւնները
պարզելուց յետոյ, աշխատելք համաձայնե-
ցնել շինութեան թուականները, որս ինչպէս
տեսնեմք, տարբեր կերպով են աւանդում մա-
տենադիրները: Աւելինք ուրեմն իբրև հիմնար-
կութեան թուական 961-ը, 957-ը (Սանահ-

նի համար) և 977-ը (Հաղբատի համար), ուրիշ թուական որոնելը միանգամայն աւելորդ և զուր աշխատանք կլինի: Մատենագիրները և մնացած արձանագրութիւնները ոչ մէկի օգտին էլ չեն վկայում: Մնում են ձեռագիրներն յիշատակարանները, և յիրաւի դոցանից մէկը—ժամանակակից անձնաւորութեան ձեռքով գրուած, վկայում է վանքերիս շինութեան մասին, որին և լիովին հաւատալիս ընծայենք, իրրեւ ժամանակակից և դէպքին ականատես անձնաւորութեան: Սարգիս վրդ. Չալալեանց իւր «Ճանապարհորդութիւն ի մեծն Հայաստան, Մասն Ա.» հեղինակութեան մէջ, Սանահինի արձանագրութիւններից յետոյ զնում է հետեւեալ ծանօթութիւնը. «Ի կանոնագիրս սրբոյն Բարսիլի գրեալ է այս յիշատակարան, զոր տեսի ես ի քեթիւկ աւուանեալ մատենին» վասն շինութեան վաւուց Սանահինի, այս ծանօթութեանը հետեւում է յիշատակարանը, որ է. «Ես անաթժանս ի կրօնաւորաց փցուն գրեալ Սիմէօն ի թուականութեան Հայոց Նիկիւն (972) ի նորաշէն վանքս կոչեալ Սանահին, հրամանաւ հօր իմոյ Յովհաննիսի, որ էր վանիս շինութեան ամբ վեց (972—6=966—967), զոր շինեաց բարեպաշտ թագուհին Խոսրովանոյշ, ամուսին Աշոտոյ Հայոց Նահնապի, որդի Սմբատայ Բագրատունւոյ Հայոց թագաւորի, և յառաջին ամի հայրապետութեան հոգեւոր հօրն հանուրց Տեառն Խաչիայ արժանաւոր վերատեսչի (այս Խաչիկ կաթողիկոսը Խաչիկ Ա. Արշակունին է, որ 972—992-է բազմել ս. Լուսաւորչի աթոռի վերայ) և յեպիսկոպոսութեան մերումն գաւառի Տաշիր Գրիգորի, արժանաւոր հօտապետի, որ և նորա առաջնորդութեանն ամբ երկու ի թագաւորութեան Աշոտոյ և Նորին որդւոյ Սմբատայ՝ քաջք և յաղթողք թագաւորաց Հայոց: Արդ՝ որք ընթեռնոյք և լուսաւորեք ի բանից գրոցս, յիշեալք ի մաքրամտոյց աղօթս ձեր զԱշոտ Նահնապի և զՇինող սուրբ ուխտիս՝ զբարեպաշտ և զաստուածասէր թագուհին և զլուրեանց որդեակն, զարի և քաջն շինաղն Հայոց թագաւորն Սմբատ և զեղբայրն Նորին զԲարսիլ և զԴուրգէն, ևս առաւել յիշելոյ արժանի համարեալք զհանգուցեալ սուրբ

հայրն մեր առ Քրիստոս Պօղիկարպոս, որ սկիզբն արար վանիցս շինութեան և փոխեցաւ ի դասս անմարմնոց, որոյ հանգստեան են ամբ երկու (+970). ևս առաւել յիշեալք զնորին փոխանորդ զուխտի առաջնորդս զհայրն Գրիգոր մաքուր յոյժ և ամենայն առաքինի գործովք լցեալ:

Այս յիշատակարանը մեզ համար առանձին կարեւորութիւն ունի 2 տեսակեաց. Ա) սրանով վերջնականապէս լուծուում է Հաղբատ և Սանահին վանքերի հիմնարկութեան թուականի խնդիրը, մենք խմանում ենք, որ այդ վանքերը հիմնուած են Խոսրովանոյշ թագուհու ձեռամբ 967-ին, ի հարկէ չհաշուելով Յունաստանից փախած կրօնաւորների 930-ական թուականներին շինածը, միւս թուականները միայն պատահական սխալմունք կարելի է համարել: Իսկ այն հանգամանքը, որ Սամուէլ 10 տարի առաջ է ընդունում Սանահինի շինութիւնը Հաղբատից, թերեւս հիմնուած է այն տեղեկութեան վերայ, թէ Սանահինի մենաստանը հիմնել են Ռոմանոս Ա. Լեկապենից հալածուած կրօնաւորները Արաս արքայի ժամանակ (928—951): Բ) Այս յիշատակարանը աւանդում է 2 նախկին վանահայրների անունները, որ չունէինք: Ասողիկի տուած տեղեկութեան համաձայն (181) Սանահինի առաջին առաջնորդն է եղել «Յովհաննէս զիտնական այրն Աստուծոյ», իսկ այս տեղեկութեան համաձայն առաջին առաջնորդը եղել է Պօղիկարպոս ոմն (967—970), ապա Գրիգոր անունով մէկը, եւրեւ յոցանից յետոյ է Ասողիկ Յովհաննէսը և ապա 979-ին Սմբատ արքայի հրամանաւ եպիսկոպոս դարձած Եսային: Իսկ Հաղբատի առաջին առաջնորդը, ինչպէս վկայում է նոյն Ասողիկը, եղել է «Սիմէօն ճղնազգեաց ծառայն Քրիստոսի», ապա ոմն Տիրանուն Նիկե (996), որին միանգամ արդէն պատահեցինք արձանագրութիւններից մէկի մէջ:

Հասել է մեզ նաեւ Սմբատ Բ. Բագրատունի արքայի (977—990) հրովարտակը գրուած Սանահինի ուխտին, վանքի շինութիւնից 12 տարի յետոյ Նիկ (979) թուին:

Այդ հրովարտակր ինչպէս վկայում է Զալանանը զանուում էր ի տան աղղասեր իշխանայն Հայոց երկուց հարազատաց Մովսիսի և Յովհաննու և հօրեղորորդւոյ նոցա Վասիլ երկայնարագուկ Արդութեանց ի Տիփսիս, որից ինքը ամենայն զգուշութեամբ և խնամքով արտադրել է: Այդ հրովարտակում ի միջի այլոց ասած է. «Ես Սմբատ Բաղրատունի թագաւոր Հայոց՝ թոռն տիեզերակալ և մեծ թագաւորն Սմբատայ, որդի թագաւորին Աշոտայ Ողորմածն կոչեցելոյ, եկի ի տեսութիւն սուրբ ուխտիս Սանահինի զոր շինեալ էր թագաւորն Աշոտ և Խոսրովանոյշ թագուհի հայրն և մայրն իմ, և տեսի զի Աստուածաշէն և թագաւորաշէն էր, վասն որոյ սիրեցի և սիրոյ նշան արարեալ հաստատեցի զսա աթոռ եպիսկոպոսութեան և սահմանեցի զվիճակ սուրբ Աստուածածնիս, և զսուրբ հայր վանաց զՆսայի ետու առնել եպիսկոպոս մեծի հայրապետին Հայոց Խաչկայ և ինչ Գրեցաւ ի թուականին Հայոց ՆԻՐ (979)-ին»:

Այսպէս տեսնում ենք, որ Սանահինի սուրբ Աստուածածնին այդքան կարճ միջոցում—12 տարուայ ընթացքում կարողանում է Բագրատունի արքաների սէրը գրաւել և նրանցից զանազան արտօնութիւններ և հրովարտակներ ստանալ, որ ի հարկէ խիստ բարեյաջող մի հանգամանք էր նորա արագ յառաջդիմութեան համար: Իսկ այն հանգամանքը, որ նա շուտով եպիսկոպոսական աթոռ դարձաւ, մեծապէս նպաստեց նորա հռչակին և հեղինակութեան տարածուելուն, և առաջնակարգ դիրք է տալիս նրան:

Այս բարեյաջող հանգամանքները պէտք է համարել պատճառ, որ հէնց սկզբից Սանահինն ու Հաղբատը զբաւում են իրենց մէջ մօտ 500 կրօնաւոր, ինչպէս վկայում է Ասողիկ:

Սակայն ինչ որ ասացինք Սանահինի զարգացման համար, դժբաղդարար նոյնը չենք կարող ասել նաև Հաղբատի համար. բաւական երկար՝ մօտ դար ու կէս շրջանից շատ քիչ ու կցկտուր տեղեկութիւններ ունենք նորա մասին: Այդ ժամանակուայ ընթացքում նա պատրաստուում էր արժանապէս հանդէս ելնելու և իշխելու բոլոր արեւելքի վերայ:

Այդ իսկ պատճառով ժամանակաւորապէս ստիպուած ենք մի կողմ թողնել Հաղբատը և զբաղուել Սանահինով և նորա դպրոցով ու հեղինակութեամբ, մինչև կգայ նաև Հաղբատի փառաւոր ժամանակը, երբ նա ոչ միայն հասաւ իւր քոյր Սանահինի այլ և փառահովութեամբ կարելի է ասել՝ անցաւ նրանից և բոլորի համար առաջնորդ և ուղեցոյց դարձաւ շատ երկար ժամանակ:

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՍԱՆԱՀԻՆԻ ԴՊՐՈՑ

Նախկին գլխում յիշած բարեյաջող հանգամանքների շնորհիւ հետզհետէ պայծառացաւ և ձօխացաւ Սանահինի վանքը թէ մտաւորապէս և թէ նիւթապէս: Ենթադրուի մի քանի նշանաւոր եպիսկոպոսների՝ ուսումնաւոր կրթութիւնը այնքան յառաջ գնաց այս վանքի մէջ, որ շատ մարդիկ նրա համբաւը լսելով, մեծ փափագով գալիս էին ուսումնաւորելու թիւնստանալու այդ հռչակաւոր ուսումնաւորացից: Հայոց աշխարհի ամեն կողմերում տարածուած էր նրա անունն ու հռչակը իրրեւ ամենամեծ դպրոցի որի համար համալսարան անունը ժառանգեց:

Յիշաւի, այս շրջանում՝ ԺԱ. դարում, Սանահինը ամէն կողմից պապահովուած լինելով և հզօր պաշտպանութիւն վայելելով, նորա միտքանները այլ ևս ոչ մի հոգս չունէին և ամենայն դիւրութեամբ կարող էին գիտութիւն մշակել և տարածել շրջակայքում և հեռաւոր տեղեր, որ և նոքա ամենայն յաջողութեամբ և փառքով կատարում են: Եւ ահա յառաջ է գալիս Սանահինի դպրոցը, որ այնքան գիտուն և բանիմաց վարդապետներ է տուել Հայ ազգին, այնքան հայ եկեղեցու անկախութեան նախանձախնդիր և պաշտպան պաշտօնեաներ մատակարարել և մեծապէս նպաստել Հայոց համար կորուսիչ միութեան գործը խանգարելու, որին այնպէս եռանդով հետևում էին զանազան քաղաքական պատճառներից զրդուած արեւմտեան հայ եպիսկոպոսների, իշխանների և նոյն իսկ կաթողիկոսներից ոմանք:

Սանահինի գաղտնի հիմնադիր կարելի է համարել յայտնի Դեոսկորոս Սանահնեցուն որ 14-ամիս կաթողիկոսութիւն արեց Պետրոս Դետադարձի բանտարկութեան ժամանակ (1036—1038)։ Իսկ երբ Աղուանից Յովհաննէս արքային և Տէր Պետրոսին վերջնիս բանաից աղատել տալով այն ժամանակ Անույ ամբօրը մոլեղնած յարձակուեցաւ Դեոսկորոս կաթողիկոսի վերայ որ այդ ժամանակ Տիրոջ մկրտութեան հանդէսն էր կատարում և կաթողիկոսական քողը պատառ պատառ արեց նորա անմեղ գլխին ցանկանալով կաթողիկոս տեսնել նորից սիրելի Դետադարձ հայրապետին։ Այնուհետեւ Դեոսկորոս խիստ վշտացած վերադարձաւ Սանահին և շուտով օրանկոթութիւնից վախճանուեցաւ և թաղուեցաւ այն տեղ եկեղեցու մօտ։ Մատթէոս Առհայեցին սորան կոչում է մեծ հռետոր և գիտնական։

Դեոսկորոս Սանահնեցու աշակերտներից է և նշանաւոր Յակօբ վարդապետ Քարափնեցին կամ Սանահնեցին։ Իւր գիտութեամբ և տեղեկութիւններով հպարտացած, սա իրրեւ ժամանակի Հայոց նշանաւոր աստուածաբաններից մէկը Վասպուրականի Սենեքերիմ արքայի որդւոյ՝ Ատոմի և Ապուսահի ջանութեամբ Բիւզանդիոն տարուեցաւ ուր վիճարանութիւն ունեցաւ յոյն աստուածաբանների հետ և մի քանի կէտերում համաձայնելով նորանց հետ 1060-ին միաբանութեան գիր տուաւ։ Իսկ այդ գիրը Գագիկ արքան պատառեց Կոստանդին X Դուկաս կայսեր առաջ, յայտնելով որ մի վարդապետի գրածը չի կարող ամբողջ հայ եկեղեցու կողմից զրուած համարուել։ Յակօբ ՇԼԴ (534+551=1085) թուին մեռաւ Առհայում և այնտեղ էլ թաղուեցաւ ինչպէս վկայում է Մատթէոս Առհայեցին։ Յակօբ Քարափնեցի որ յորջորջնաւ կոչէր Սանահնեցի, այդ հօր, կորովի սորա հասեալ ի վերայ հին և նոր Կաթարանացն Աստուծոյ ուսեալ և հասեալ սորա ի վերայ հռետորական իմաստութեանց և տեղեկացեալ ամենայն փիլիսոփայական խորին գիտութեանցն, սա էր յաշակերտաց Մեծին Դեոսկորոսի հօրն Սանահնի և յայտ՝ ժամանակի էր ի քաղաքին

Առհայ և Տերութեամբ քաղաքաւորեալ զկիանս իւր և դաւով նենդութեամբ լուծեալ եղև ի կենաց։ Վասն զի գտանէին զնա մեռեալ ի մահիձն իւր առանց հեծութեան և ցաւոց... և մեծաւ հանդիսով թաղեցին զնա ի դուռն սրբոյ եկեղեցոյ իւրոյ ի հիւսիսային կողմն քաղաքին իրրեւ նեաղնից մի հետ ի պարտապէն։ Սորա անուամբ է մնացել Յանսկորոսկան Տոցոյ Հօր՝ հանդստեան շարակներ։

Բայց Սանահնի փառքն ու պարծանքն նորա ամբողջ դիւանական ուսման և ողու ներկայացուցիչը, այն բազմիմաստ և պերճարան վարդապետն է՝ Անանիա Սանահնեցին որի զրուածքները այժմ էլ կարդալիս ընթերցողն զգում է, թէ ի՞նչպիսի ուժի և զրջի տէր է եղել նա։ Սորա երկերից և ոչ մէկը մինչև այսօր հրատարակուած չէ, չնայելով նրանց կարեւորութեան, բազմազանութեան և ընաիր լինելուն։ Կիրակոս Գանձակեցին սորա մասին ասում է. «Այր մտաւոր և հանձարեղ, գիտող տոմարական արուեստի և աստուածային զբոց մեկնող, սորա ասեն հաւաքեալ ի մեկնութիւն առաքելոյ գրանսն Եփրեմի և Յովհաննու Ոսկերեքանին և Կիւրղի և այլ սրբոց, արարեալ համառօտ վասն գիւրահասութեան ընթերցողաց, արար և խորհրդական և մտաւոր տեսութիւն և համեմատութիւն աւետարանացն առ օրինակս գրեաց և լուսաւոր իմացուածս վասն խորհրդական սրբասացութեանս որ յեկեղեցիս ուղղափառաց խաչեցարիւ ասեն և գնբերողիան շողակաթին»։

Անանիա Սանահնեցու անուամբ ձեռագիրներն մեջ պատահում են հետեւեալ աշխատութիւնները.

Ա) Կիրակոսի յիշած Պօղոսի չորեքտասան թղթոց մեկնութիւնը.

Բ) Բան հակաձառութեան ընդդէմ երկարակաց.

Գ) Խրատ ոգեւահայ թէ ռբայեւ կարացել մարդ զմիտս որոշել յերկրաւորացս.

Դ) Խրատ քահանայից.

Ե) Ի խորհուրդ Յովնանու մարգարի.

Ղ) Անանիայի զրուատ ի սուրբ Մկրտիչն Յովհաննէս.

Է) Սակս անխորհր հաղորդելոյն Յունաց.

Ը) Վասն խոնարհութեան.

թ) վասն համբերութեան և խաղաղութեան.

ժ) վասն զղջման և արտառուաց.

ժԱ) վասն անցաւոր աշխարհիս.

ժԲ) վասն ապաշխարութեան.

ժԳ) Յաղագս խորհողոց.

ժԴ) Խրատք (և այլ շատ քարոզներ).

ժԵ) Մեկնութիւն Մատթէոսի աւետարանին:

Վերջին աշխատութիւնը նա կատարել է իր ուսուցիչ և Սանահնի ստաճնորդ Պէոսկորոսի համանաւ, ինչպէս երևում է Մայր Աթոռի № 178, 179 (Պէորդեան) ձեռագիրների յառաջարանից, որ քաղուածօրէն մէջ ենք բերում: Վնկախալ զհրաման Տեառն խնայ հօր Պէոսկորոսի և հօգելիր վարդապետի՝ Սանահնի սուրբ ուխտի առաջնորդի զոր յոյժ ըղձիւ և սիրական բաղձանօք հայցեալ պահանջեցեր ի մէջ, վասն բացայայտութեան տէրունանքի քանից կենաւորք աւետարանին՝ համաօտարար շարադրել զսրբոց վարդապետացն վերաճառութիւն, որք տեսութեամբ հօգելոյն բացառալեցին ի մեզ զլոյս զիտութեան և զճաճկեալ խորհուրդ հօգելոյն, որ ի բաղմաց զանխորար թաքելբ. Արդ՝ իմ ապաստան եղեալ ի զօրութիւն Աստուծոյ, որ ոչ միայն աւետարանչաց, այլ և արտաբնոցն բացայայտէ զճաճկեալ խորհուրդ կամաց իւրոց յապագայսն վասն օգտի բաղմաց, հաւատամ թէ և ձերով աղօթիւք տացէ և ինձ կարողութիւն սկսանել և կատարել զհայցուածքս ձեր առ ի յօգուա բաղմաց.:

Այս յիշատակարանից արդէն երևում է, թէ ինչքան աշխատում էին Սանահնեցիք մանաւանդ նոցա առաջնորդները, զիտութիւն ծաղիկեցնելու և հարստացնելու համար, ինչպէս ստիպում էին թախանձում և խրնդրում այս ու այն կարող անձին, որ մի կարեւոր նիւթ մշակէ, նրա մասին մի բան գրէ, և այն ոչ թէ միանգամ, այլ մերժումն ստանալուց յետոյ իսկ շատ ու շատ անգամ խնդրում, մինչև վերջապէս հասնում էին իրենց փառադին:

Անանիա Սանահնեցու միւս ծանր աշխատութիւնը Պօղոսի չորեքտասան թղթերի մեկնութիւնն է, որ իսկապէս ծայրից ծայր

քաղուածք է Ոսկերեանի, Եփրեմի և Կիւրղի նման զրուածքներից: Սակայն չնայելով որ ինքնուրոյնութիւնը քիչ է, այս զրուածքների մէջ, այնուամենայնիւ Անանիա Սանահնեցու մատուցած ծառայութիւնը նոյն իսկ այդ կէտում խիստ մեծ է. որովհետեւ աւետարանների կամ Պօղոսի թղթերի մի ամբողջական մեկնութիւն տալով ժամանակակիցներին, հիւստած այնպիսի նշանաւոր մեկնաբաններից, որպիսիք են Ոսկերեան, Կիւրղ և Եփրեմ, նա միջոց է տալիս լաւ հասկանալու, զիտակցութեամբ ըմբռնելու սուրբ Գիրքը:

Մեր խնդրից զուրս է ի հարկէ, և անշուշտ շատ հեռու կտանէր, Անանիա Սանահնեցու բոլոր մանր մունր աշխատութիւնների վերլուծութիւնը, բայց և այնպէս թող աւելորդ չհամարուի նրա գլուխ գործոց. Հակածառութիւն ընդդէմ՝ երկարնակաց, զրուածքի մասին մի քանի տեղեկութիւն հաղորդել՝ ծանօթացնել ընթերցողներին Անանիա Սանահնեցու ոգու, կրթութեան, աստուածաբանական հայեացքների հետ: Այդ բանը կարեւոր է նաեւ այն պատճառով, որ Անանիայի ողին Սանահնի դպրոցի ողին է, Անանիայի ուսումը ամբողջ Սանահնի դպրոցի ուսումն է. ուրեմն Անանիայի ողին ըմբռնելով և նորա ուսման ու հայեացքներին ծանօթանալով, մենք մասամբ ըմբռնած կլինենք Սանահնի դպրոցի ողին ու ուսումը:

Հակառակորդների դէմ Անանիայի բերած փաստերը, որ անշուշտ մեծ մասամբ նա կրկին ուրիշ հայրերից է քաղել՝ հետեւեալներն են.

Ամէնից առաջ երկարնակների դաւանութեամբ երրորդութիւնը չորրորդութիւն է դառնում. նա ասում է. «Յնոյն և զմի բնութիւն ստեմբ ի կուսէն ծնեալ, որ ի հօրէ անսկզբընարար ծնեալ, և ոչ այլ ոմն ի կուսէն, և ոմն զ՝ ի հօրէն ծնեալն»: Հակառակորդների այն կարծիքի դէմ, թէ Աստուած չէ խաչուողը, նա ասում է. «Եթէ ոչ Աստուծոյ են չարչարանքն և արիւնն, զիա՞րդ հաղորդիմք ի նա կամ որպէս փրկէ զմեզ արիւն մարդոյ, ապա ուրեմն և ոչ զմահն Աստուծոյ խոստովանիմք, և զիա՞րդ լուծաւ մահ. զի մարդոյ մահ զլծալուորեալն յԱդամայ մահ ոչ կարէ լուծանել, զի և ինքն զբաւեալ է ընդ իշխաւ»

նութեամբ մահուս որպէս և նախահայրն մերս և յայսի փաստարանութեամբ նա քանդուած է համարուած երկարնակներ յամբողջ դուռնութիւնը և ցոյց է տալիս որ նոքա իրենք իրենց են հակառակմամբ Գարմինը երկնքից իջած լինել չէ կարող և կեանք պարգևել հարկաւոր է անպատճառ խաշեալ ընդունել Աստուծուն որովհետեւ այդ է մեր փրկութեան խաբիսը։ «Մասնեցաւ վասն յանցանաց մերոց և յարեաւ վասն զմեզ արդարացուցանելոյ»։ Դիմում է հակառակորդներին։ «Արդ՝ աստուծոյն յո՞ հաւատամք, որ զմեզ արգարացուցանէ, ի մարդն որ մասնեցաւ և մեռան վասն զմեզ արգարացուցանելոյ։ Բէ ի մարդն հաւատամք մարդ ոչ արգարացուցանէ և եթէ յԱստուած՝ ոչինչ կրեաց ըստ նոցա վասն զմեզ արգարացուցանելոյ։ Դարձեալ ասէ առաքեալ թէ մեռաք ընդ նմա հաւատամք, թէ յառնեմք ընդ նմա եթէ ընդ մարդոյ մեռաք ոչ հաւատամք քանզի և ոչ իսկ յառնեմք իսկ եթէ ընդ Աստուծոյ Աստուած որ ի մարմին ոչ եղև զհարգ մեռանի ահաւանիկ բարձաւ յոյս յարութեան մերոյ։ Ինքն ընդունում է որ «Աստուծոյ է մահն այն որ ի մեռեալս հպեալ կենսագործէր ի դժոխս և որ մեռեալ էին մեղք» ի մահ նորա պատուաստեալ արմատ անմահութեան բողբոջեալ պողարերեցին և զայս մահն Քրիստոսի ներգործեաց ի մեզ։ Պէտք է խստովանել «նոյն բանն որ ի ծոց հօր էր նոյն ի ծոց կուսին նոյն ի խաչին նոյն ի գերեզմանի նոյն ի դժոխս նոյն յարուցեալ և ի վեր համբարձեալ և զարոյց է նոյին միացեալ մարմնովն և դատելոց է զերկարնակն զի մի է բնութիւն բանին և մարմն նոյն վասն միաւորութեան։ Միևնոյն է աեսանելի մարմնն և անտեսանելի բանն և ոչ բաժանին յերկուս որպէս հօր ընդ երկաթ միացեալ կամ լոյս ընդ օդս և հօր զրնութիւն երկաթոյ ընկղմ և լոյս զօդս լուսաւորէ և որպէս հօր զրնութիւն երկաթոյն փոփոխէ յիւր լուսաւորութիւն և յօդս լուսաւորէ սոյնպէս և հօրն աստուածութեան զմարմնն մարեալ և պարզեալ և ձգեալ ի ծայր աստուածութեանն միացոյց յինքնան աստուածացոյց և մի են նոքա և ոչ երկուս թէպէտ և դու հնարես յերկուս բաժանել»

որ միանգամայն սխալ է։ Անանիան շարունակում է. «նոյն քահանայապետ միջնորդ Աստուծոյ և մարդկան մարդն Յիսուս Քրիստոս որ եղ զանձն վասն մեր»։ Իսկ նա քահանայապետ էր իբրև Աստուած։ «Մարդոյն չէ հնար զայս ի մեզ ներգործել և մերկ բանն ոչ պատարադի ի խաչին ապա ուրեմն յայտ է թէ միացեալ բանն միով բնութեամբ և միով զօրութեամբ ներգործեաց զայս ամենայն ի մեզ»։

Իմ բերած մի քանի օրինակներից արդէն պարզ երևում է Անանիա Սանահնեցու տրամաբանութեան ուղղութիւնը և վիճարանական արուեստն ու հմտութիւնը։

Բայց Անանիա Սանահնեցին միայն տրամաբանական հերքումներով չէ բաւականանում նա շատ լաւ հասկանում է որ ամէն բան քննելով չի պարզուիլ կան բաներ որ բարձր են մարդկային տկար մտքից ուրեմն և քննելով ոչ թէ ճշմարտութիւնը կգտնենք այլ աւելի և աւելի կխարխալենք խորին խաւարի մէջ։ Աստուծոյ շարժարանք և խաշ առել ոչ է մտաց քննելի այլ հաւատոյ ընդունելիք... Եթէ կամիս շահել յայդմ՝ անձաւ խորհրդոց մի՛ քննել զի մի՛ ընկղմեցիս այլ նիստ ի վերայ լուսափայտին հաւատոյն և նաեւ ընդ անդունդս խորոց աստուածային իմաստիցն և խնդրեալ զպատուական մարդարան Քրիստոս և զոցես զնա բարձեալ ի վերայ փայտի խաչին և ըմբռնեալ հաւատովք զԱստուած մարդացեալ և միացեալ ի մարմնի և բեռեալ ի խաչին առում է նա ուղիղ մտածելով։

Ինչպէս որ Հայոց եկեղեցւոյ ուղիղ վարդապետութիւնն է պաշտպանում Անանիա Սանահնեցին այնպէս էլ սովորութիւնները օրինակ անխմոր հացիւ և անապակ զինով պատարագ մատուցանելը խորհրդաւոր ընթերթի աւետարանական նկարագրութիւնից վկայութիւններ բերելով հաստատում է որ մերն է ճշմարիտը։

Այս նոյն զբբի մէջ Անանիա Սանահնեցին բացատրում է անարժանութեամբ հաղորդուելու փնտաւարութիւնը Աւագ հինդ շարթի օրը ճաշակուելու անպատշաճութիւնը հերքում է Տիրոջ մարմինը տպականացու ա-

սոցներէ կարծիքները, և իւր ճշմարիտ հայեացքն է մէջ տեղ բերում: խօսում է ներքինացեալների և արտերապաշտութեան զեմ: Գաղիկոսի դատնութեան մերժման համառօտ պատմութիւնն է անում: Վրաց բաժանումն է պատմում: խօսում է բաղարջի և մեռնի: Ճննդեան տօնի բաժանման և վերջապէս «Սուր Աստուած»-ի գործածութեան մասին: Մեզ համար շատ կարեւոր և հետաքրքրական է այստեղ այն տեղեկութիւնը, որ նոյն սոցիալ է մեռնիօրհնութեան մասին: այստեղից, եթէ չեմ սխալում, առաջին անգամ մեր գրականութեան մէջ վկայութիւն ունինք այն հին սովորութեան մասին, որ նոր մեռնի օրհնելիս հինը մէջն են ածում:

Այս բոլորից յետոյ մի բան սակայն չենք կարող անուշադիր թողնել, առ հասարակ վիճարանական գրութեան մէջ խիստ աչքի են ընկնում կրքերն ու մարդու հոգեկան յուզումները: Վիճողը տալիս կերպ աշխատում է ծագել, արհամարհել, անվայել խօսքեր ուղղել իւր հակառակորդի հասցէին: զեռ ևս ոչինչ չապացուցած, զրգռած գրութեան մէջ, մի տեսակ յարձակողական դիրք է բռնում և աշխատում է ամենափառ կողմերից ներկայացնել հակառակորդի կարծիքներն ու փաստերը: Շատ անգամ պատահում է, որ այս ձևով յարձակուելով մոլորուած մի մարդու վերայ, նորան հերետիկոսների դասը ձգելով և զխնի անէծք ու նշովք թափելով, աւելի են հաստատում նորան իւր մոլորութեան մէջ, և այդոյիս փոխանակ իրենց վիճարանութեան նպատակին հասնելու և մոլորութեան զարձի բերելու: բոլորովին կորցնում են նորան սանձարձակութիւն տալով իրենց բոսկական զրգռման և եսականութեանը:

Բայց այստեղ Անանիա Սանահնեցին ներկայանում է մեր առաջ իբրեւ ուրիշ տեսակի մի վիճարան: նա չի զայրանում չի տաքանում ամենեւին, հակառակորդներին հերետիկոս չի անուանում և նշովում, միշտ աշխատում է և կորողանում է իրեն զսպած պահել: չի խեղաթելում հակառակորդների կարծիքները և միայն փառ կողմերը դնում մեր առաջ: այլ անաշտութեամբ աշխատում է պարզել ուղիղն ու սխալը՝ բոլորովին հանգիստ և ան-

վրդով կերպով:

Անանիա Սանահնեցու հակաճառութեան եզանակն այս է. նախ՝ մեջտեղ դնել հակառակորդի կարծիքը այնպէս, ինչպէս որ կայ: ապա աշխատել արամարանօրէն, կամեց կամեց, առանց շտապելու հիմնովին հերքել այն: Ինչպէս ասացինք, նա յաջողութեամբ կարողանում է իւր այդ նպատակն իրագործել և շատ քիչ անգամ դուրս է գալիս այդ սահմանից, այն էլ խիստ չափաւոր կերպով: այդպիսի դէպքերից է օրինակ «գալոց է դատել զերկարեան» խօսքերը: սակայն հէնց այսպիսի համեատ գրգռումներն էլ շատ քիչ են պատահում և այս կազմում է խկապէս Անանիա Սանահնեցու ամենագլխաւոր արժանիքներից մէկը, որ նա հարկաւ ժառանգութիւն է ստացել իւր հեղ ու խաղաղասէր ուսուցիչներից և Սանահնի դպրոցից:

(Կր շարունակուի)

Ծր. ս.

ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ.

ՕՐԹՈՂՈՔՍ ԵԿԵՂԵՑԻ

Մեջնակարգ դպրոցների ծրագրի վերաբնութիւնը ռուսաց կրօնական մամուլի մէջ յառաջ է բերել կրօնի դաստառութեան խնդիրը: Մեծամասնութիւնը դանդաղում է, որ թէ և կրօնն ըստ դպրոցի ծրագրի զլխաւոր առարկաներից է, բայց իրականութիւնը ցոյց է տալիս, որ կրօնի դաստառութիւնը մեջնակարգ դպրոցներում խիստ անմխիթարկան է: Ըստ Пере. Вѣстн. դորա պատճառը այն է, որ կրօնութեանը ի նկատի ունենալով դպրոցի ծրագրերը, անցնելը դասընթացը բաժանում է դասերի: տալիս է նոր դասեր և պատուելում է, որ հետեւեալ անգամի համար լաւ սերտեն: Թաջողը դասին սովորածը հարցնում և աշակերտի գիտութեան չափը որոշում է թուանշանով: Այսպէս կրօնութեանը զլխաւոր նպատակն է դառնում մի կերպ ամբողջ ծրագրի անցնել, իսկ աշակերտի մեղ նպատակն է լինում տէրտէրի պատմածը սերտել լաւ թուանշան ստանալու համար: Կրօնութեանը ուսուցչական թեթեւ է դասադրել չանցած